

COĞRAFYANIN BUGÜNKÜ ANLAMI

Dr. NİYAZİ ÇITAKOĞLU

Coğrafya Doçenti

Bilimleri taksime uğratmak, her birinin sınırları içinde yeni yeni problemler ve kanunlar ortaya koymak, hiç bir zaman keyfi olamaz. Bu iş tamamen içinde yaşanan yüzyılın özellik ve ihtiyaçlarına, zamanın istidat ve kabiliyetine bağlıdır. Eğer bir devrin kültürel durumu parlak ise, onu temsil eden bilgi de yüksek ve canlı, zavallı ise, o da kurudur. Bu sözlerimden, tarihin inhitat kaydettiği zamanlarda bilimin de durgunlaştığı neticesi çıkartılmamalıdır. Fakat, bilimsel gelişmelerde bazı durgunlukların varlığına işaret etmekle beraber, bilgilerin bu devirlerde de yavaş yavaş bile olsa daimi bir ilerleme gösterdiklerini itiraf etmek zorundayız.

Her bilgi, insan zekâ ve duygusunun genel yürüyüşüne ve diğer bilgilerin gelişmesine ilgisi nisbetinde dayanarak ilerler. Bu sebeple hiç bir bilim diğerlerinden ayrılarak müstakil yürüyemez. Diğer bilimlere karşı mevcut olan bu bağıklık, bilhassa coğrafyada çok büyüktür. Coğrafya, bütün konularında diğer sistematik bilgilere kuvvetle dayanır ve onları yardımcı olarak kullanır. Karşılıklı olarak, bir çok bilimlerde de coğrafyasız ilerleyemezler. Ancak coğrafyanın yardımıyla genel dünya görüşünü kazanır ve kendilerini verimli bir duruma koyarlar. Eğer bilgiler tek cepheli olmakta uzun zaman ısrar etmeyüp, kendileri için lâzım olan coğrafi esasları kavramağa ve onları vaktiyle tanımağa çalışsalar, hiç şüphe yok ki çok daha evvel bugünkü mevkilerine ulaşırlardı. Üstünkörü bir bakışla, coğrafyanın, diğer bilimlere ne yardımı olabilir miş? diye düşünülür. Fakat biraz derin incelersek, bütün bilimlerin coğrafya ile, coğrafyanın da diğer bilimlerle sıkı bir münasebette bulununu görürüz. Aklıma gelen birkaç bilim ile coğrafyayı karşılaştırarak bu sıkı rabıtayı ortaya koyalım. Mesele, keşifler ve fütuhatlarla tarih kadar coğrafya da sıkı sıkıya alâkadardır. Akdeniz ülkelerinin Fenike'liler veya Yunan'lılar tarafından keşfedilmesi, Önyasyanın büyük İskender tarafından zaptı, Roma İmparatorluğunun Akdeniz memleketlerinde yayılması, doğu ve batı ülke insanların Haçlı Muharebeleri yüzünden birbirleriyle temasları, Hindistan'a giden deniz yollarının bulunması, Amerika'nın keşfi, Afrika içlerinin tanınması ve Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa, Asya ve Afrika'da büyümesi, tarihin parlak sayfalarında yer aldığı gibi, coğrafyanın da önemli konu çevresine girer. Yerine ve zamanına göre bu anlamda bazan coğrafya, bazan da tarih daha ileri giderek ön sırayı tutar. Ancak bu suretle birbirlerini tamamlarlar.

Dünya münakalesinin özlü bir durumla tanzimi, tabii kaynakların bulunup işletilmesi, iktisat prensiplerinin değişmesi ve endüstrinin gelişmesi, hem iktisat bilgisinin, hem de coğrafyanın müşterek konularıdır. Değişik insan topluluklarının farklı özellikleri, çeşit çeşit insanların din, ahlâk ve âdetleri sosyolojinin olduğu kadar coğrafyanın da uğraştığı alanlardır. Coğrafya Antropoloji ve Arkeoloji ile, hülâsa bütün beşerî bilgilerle ilgili bulunmaktadır.

Yalnız beşerî bilimlerle değil, tabiat bilgileri ile de rabitalıdır. Meselâ yeryüzünün yapısı jeolojinin, fakat aynı zamanda coğrafyanın da mevzuudur. Isı, yağmur ve rüzgârlar Meteorolojinin olduğu kadar coğrafyanın da konusudur. Bitkiler hem botaniğin hem de coğrafyanın mahdududur. Dünyanın fezadaki yeri, şekli, büyüklüğü ve dönüşleri Astronominin olduğu kadar coğrafyanın da incelediği olaylardır.

Ne yazık ki, coğrafya diğer bilimlerle olan bu sıkı bağılılığı yüzünden uzun zaman yanlış anlaşılmalı, diğer bilimlerin verdiği neticeleri toplayan bir bilim olarak kabul edilmiştir. Halbuki neticeleri toplamak özel bir bilim değildir. Verilen neticeleri bir araya getirmek, onları yanyana veya üstüste sıralamakla bilim yapılmaz. Olayların oluş sebeplerini ortaya koyamayan ve birtakım kanunlara sahip bulunmayan bir konu bilim sayılır mı? İnsan, karşılaştığı her olayın sebebini arar, merakını, ancak bu sebebi ortaya koymakla giderir. Bu yönde muvaffak olursa ilim yapmış olur. Coğrafya uzun bir maziye sahip olmakla beraber hakikî anlamını kazanması bakımından çok yeni bir bilimdir. Ancak ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren özel durumunu ve kıymetini kazanmağa başlamıştır. Bilhassa içinde bulunduğumuz bu asırda tam hakikî çehresini almıştır. Ondokuzuncu yüzyıla kadar coğrafya, sırf yanlış anlaşıldığı için, beşerî ve tabii olayları üstüste sıralayan, başka bilimlerin neticelerini yanyana dizen ve bu arada dünya yüzünü ülkelere ayırıp kuru ve tatsız, hattâ iç sıkıcı bir şekilde anlatan bir karakter göstermiştir. Coğrafya kelimesini incelersek, ondokuzuncu asırdan evvelki coğrafyanın ne olduğunu gayet açık görürüz. Nitekim, kökünde Yunanca olan kelime, iki isimden Jeo ile Grafya kelimelerinden yapılmıştır. Jeo = Dünya, Grafya = tasvir olduğuna göre, coğrafya = dünyayı tasvir demek oluyor. Görülüyor ki coğrafya ismi, ondokuzuncu asırdan evvelki anlamının hakikî bir damgasını taşıyan bir kelimedir. Bu yüz yıla kadar, coğrafya, dünyayı olduğu gibi tasvir etmiş, diğer bilimlerin verdiği olayları, aralarında hiç bir münasebet aramadan, birbiriyle karşılaştırmak yorgunluğuna bile katlanmadan kabul etmiştir. Meselâ ondokuzuncu asırdan evvelki telekkilere göre Kars Vilâyetinin genel coğrafyasını yapmak istersek, evvelâ jeolojinin Kars için verdiği neticeleri toplarız ve bundan sonra dağların yüksekliklerini bildiririz. İkinci olarak buranın sıcaklık derecesini ve yağmur miktarlarını, rüzgârın yön ve hızını gösteren rakamları, yani meteorolojinin neticelerini sıralarız. Üçüncü olarak Kars için Botaniğin verdiği neticeleri biraraya dizer ve sonunda

iktisat, tarih ve istatistiğin neticeleriyle de bunları süsleyerek şöyle deriz:

Kars, arazisi kısmen volkanik, kısmen de kireç taşlarından yapılmıştır. Doğu ve batı taraflarında ekserisi 3000 metreyi geçen dağlar yükselir. Deniz seviyesinden 1750 metre yüksekte bulunmaktadır. Kür nehrinin kaynağı buradadır. Kars yaylasının kuzeyinde bulunan Çıldır gölü deniz yüzünden 1959 metre yüksekte bulunur. Batıda Göle çukurovası yer almıştır. Kars alanı Aras nehri tarafından ortalama 700 metreye kadar yarılmış bulunmaktadır. Kışları soğuk, yazları serin geçer. İkincikânunda sıcaklık ortalaması -13° dir. Senelik yağmur miktarı 650-750 m/m. yi bulur. Kars'ın ahalişi temiz insanlardır ve Kars İstiklâl Savaşından sonra tamamen geri alınmış bir memlekettir. Bu ülkede ziraatten ziyade hayvan beslenir. Bilhassa buraları sığır yetiştirilmesinde çok elverişli alanlara sahiptir. Gümrü'den gelen demiryolu Kars'tan geçerek Sarıkamış'a gider ve saire....

Görülüyor ki, kısacık bir bahiste bir çok adet ve isimler yanyana dizilmiştir. Bu suretle coğrafya ayrı ayrı fikirler arasında irtibat bulunmayan çok cansıkıcı, isimler ve adetler ezberleten bir bilim oluyor. Olaylar arasında hiç bir rabıta tesis etmeden diğer bilimlerin verdiği neticeleri toplamaktan başka bir şey yapmıyor. İşte bu tesirlerle eskiden coğrafya hiç bir zaman sevilmeyen ve güç sayılan bir bilim olarak tanınmıştır. Bu gün bile kendisini bu tesirden hâlâ tam mânasiyle kurtaramamıştır. Halbuki coğrafya bambaşka bir öz göstermekte, çok sevilen ve konular üzerinde mantık ve muhakeme yürütülen, kendine öz kanun ve prensiplere sahip bulunan bir bilimdir. Çok eski bir ilim olmakla beraber uzun zaman böyle telâkkî edilmesi ve hakiki anlamını alamamasının hiç şüphesiz sebepleri vardır:

Coğrafya, yardımcı bilimlerin kurdukları temele dayanır. Bir temel sağlam olursa o temele oturan bina da kuvvetlidir. Eğer temel kuvvetli yapılmazsa bina da sağlam olmaz. Ya derhal veyahut ta yakın bir zamanda çöker gider. Tıpkı bunun gibi coğrafyanın temelini de diğer beşerî ve tabiiî bilimler teşkil ettiğine göre, eğer coğrafya ilerlemekte geç kaldıysa, kabahatı yalnız onda değil, temel teşkil eden diğer beşerî ve tabiiî bilimlerde de aramak lâzımgelir. Hakikaten diğer bilimlerde kabahat çok büyüktür. Çünkü, yukarda da söylediğim gibi, diğer bilimler coğrafyayı neticeler toplayan bir ilim olarak kabul etmişler, yardım beklemeye lüzum görmedikleri için genel dünya görüşünü kazanamamışlar ve bu yüzden verimli olamamışlardır. Temel böylece eksik kalınca, ona dayanan coğrafya da bunların ilerlemesini bekliyerek sakat kalmış ve eğri büğrü bir durum almıştır. Fakat Rönesanstan sonra, diğer bilimler hakikatı anlayarak esaslı yönlerini almağa başlayıp, asrın parlak kültürel durumuna ayak uydurunca, coğrafyada istikametini değiştirmeye başlamış ve nihayet bugünkü hakiki anlamını almıştır.

Coğrafya, artık bugün, bilginlerin vaktiyle izahata ısrar ettikleri gibi neticeleri toplayan bir bilim değildir. Bazılarının dediği gibi ülke-

lerin edebî sanatı da olamaz. Bunlara göre bir ülkeyi iyi ifadelerle tasvir etmek, edebî cümlelerle o yeri anlatmak, okuyucuları sıkmadan bir alanı izah etmek, coğrafya demektir. Nitekim E. Banse'nin Türkiye üzerine yazdığı kitap bu hususta bize güzel bir misâl teşkil etmektedir. Banse kitabında gayet güzel tâbirler kullanarak ve birçok vecizeler yaparak Türkiye'yi anlatmaya çalışıyor¹. Fakat baştan başa edebî bir kıymete sahip olan bu eser, Türkiyenin karakteristik özelliklerini okuyucuları ikna edercesine vermediği için coğrafya değildir. Bence coğrafyayı bir sanattır diye tarif etmek doğru olmaz. Zira coğrafya, esasında karışık ve olayları çok olan, her bilgidен birçok esaslar alan, bir ilimdir. Onun için muğlak vecizelere hiç tahammülü yoktur. Coğrafya bilâkis tam bir sarahat ister. Basit fakat katî ve açık ifadelerle yer yüzünün özelliklerini canlandırmağâ çalışır.

Coğrafya, İngiliz ve Fransız bilginlerinin ileri sürdükleri gibi yer yüzünü tasvir eden bir bilgi de olamaz. Çünkü bugünkü telekkilere göre coğrafya, ülkeleri tasvir eden, onların özelliklerini olduğu gibi kabul edip anlatan bir bilgi değildir. Esasen bu metodlar ile yürüyen bilgiler modern bir ilim sayılmaz. Yukarda da dediğim gibi insan, merakını ancak karşılaştığı olayların oluş ve doğuş sebeplerini ortaya koymakla ve bütün olaylar arasında rabıta ve bağlar bulmakla tatmin eder. İnsan duyusunu kanıksamıyan, sebep ve kanunlar ortaya koymıyan malûmata hiç bir zaman bilim diyemeyiz.

Coğrafyanın bugünkü anlamını tam mânasiyle bize veren bir tarif yapacak olursak şöyle diyebiliriz: Coğrafya, yer yüzünü bir çok tabii yörelere böler ve her yöreyi insanların yaşama sahası olarak ayrı ayrı araştırır ve inceler. Tek bir cümleden ibaret olan bu tarif, hakikâten coğrafyayı tam mânasiyle tebarüz ettirmekte, okuyuculara özlü bir fikir vermektedir. Bugünkü coğrafyanın en büyük ödevlerinden biri yer yüzünü birbirine benzemiyen, ayrı ayrı özellikler ve farklı karakterler gösteren yörelere ayırmak ve bu suretle incelemeleri kolaylaştırmaktadır. Bu düşünce yukarıdaki tarifin ilk kelimelerinde açıkça söylenmiştir. Tarif cümlesini beraberce tahlil edersek, isabetli tertib edildiğini ve bu günkü anlama tamamen uyduğunu açıkça görürüz. Yer yüzünü insanların yaşama sahası olarak araştırır ve inceler demekle, bütün coğrafya özlü bir surette izah edilmiş oluyor. Zira, insanların yaşayabilmesi için her şeyden evvel Atmosfere, toprak, su, bitki ve hayvanlara, ihtiyaçları vardır. O halde cümlede bu isimler söylenmediği halde Atmosfer, arazi, bitki ve hayvanların, aynı zamanda coğrafyanın birer konusu olduğu ifade edilmiştir. Anlaşıyor ki iklim olayları, toprak ve arazi durumu, bitki örtüsü ve yaşayan hayvanlar coğrafyanın birer faslını teşkil ederler. Tarif cümlesinde, insanların yaşaması tâbir bulun-

¹ E. Banse, Die Türkei eine moderne Geographie. 3. Aufl. Berlin - Braunschweig, Hamburg 1919.

makla coğrafyanın beşeriyetin vücuda getirdiği eser ve işlerini, ikamet sahalarını, yaşama tarzlarını, ziraat ve endüstriyel durumlarını ve iktisadi hayatlarını öğreten bir bilgi olduğu da açıkca anlaşılmaktadır. Cümlelerin son kelimesine dikkat edersek araştırır ve inceler tâbirini görürüz. Bu tâbirle, olayların evvelâ araştırıldığı ve sonra incelenerek aradaki rabıtalardan meydana çıkarıldığı, yani tam bir bilim yapıldığı söylenmektedir. Hülâsa bu cümleyi hangi bakımdan incelersek inceleyelim, modern coğrafyayı tam mânasiyle tarif ettiğini ve bugünkü anlama tamamen uyduğunu görüyoruz.

Yukarıda verdiğim bu izahatla, coğrafyanın ne kadar geniş bir ilim olduğunu, birçok tabii ve beşerî olayları kendisine konu seçtiğini görmekteyiz. Fakat coğrafya bunları, diğer bilimlerin yaptığı gibi, birer birer ele alarak özleriyle, cinsleriyle uğraşmaz. Onların yer yüzünde ne şartlar dahilinde yayıldıklarını ve yeryüzünü nasıl değiştirdiklerini araştırır. Yeryüzü ile tabii ve beşerî olaylar arasında mevcut olan sebepleri tesbit eder. Tabiatın insanlara ve insanların tabiata ne dereceye kadar tesir ettiğini esaslı bir surette inceler. Tabii olaylarla beşerî olaylar arasında mevcut rabıta ve münasebetleri arar, bulup meydana çıkarır ve bazı kanunlar ortaya koyar.

Konumuzun çok geniş olduğunu, coğrafyanın birçok yardımcı bilimlere sahip olması icap ettiğini görüyoruz. Esasen coğrafya tabii ve beşerî objelerle uğraştığı için beşerî ilimlerle tabii bilimler arasında hattı fasıl teşkil eder. Her iki büyük olay gruplarını, dolayısıyla tabii ve beşerî ilimleri birbirine bağlamağa çalışır. Bu sebeple, coğrafya diğer bilimlerin inkişafında da büyük bir rol oynar. Her iki olay grubu arasında esaslı bir ahenk tesisine çalıştığından çok cepheli ve şumullü bir bilimdir. Binaenaleyh bir coğrafyacının, bir çok yardımcı bilimlere, tabii, fiziki ve içtimaî ilimlere ait esas malûmatı elde etmiş olması lâzımdır. Meteoroloji, Kozmografya, Geodezi, Fizik, Kimya, Botanik, Biyoloji, Jeoloji v. s. coğrafyanın yardım beklediği tabii bilgilerdir. Tarih, Antropoloji, Etnoloji, Arkeoloji, İktisad, Sosyoloji, Hukuk ve diğer içtimaî bilimler coğrafyanın beşerî yardımcılarıdır.

Tabii bilimlerle beşerî bilimlerin müşterek noktasında yer almış bulunan coğrafya, her iki taraftan topladığı esasları biraraya getirir. Bunları birbiriyle mezceder ve kendine mahsus yeni yeni olaylar meydana çıkarır. Bilimleri birbiriyle karşılaştırdığı için onların hakiki kıymet ve önemli durumlarını yeryüzünde tayine çalışır. İşte bunun içindir ki coğrafya, ilimler arasında çok önemli bir mevki tutar ve beşer hayatında ehemmiyetli bir rol oynar.